

РОЗДІЛ 3.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, КРАЄЗНАВСТВА ТА МУЗЕЙНИЦТВА

УДК 940.53(477.53-21 Кременчук) "1941/1943"

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ КРЕМЕНЧУКІВЦІВ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ДНІПРОВА ХВИЛЯ»

Ганна Капустян
(м. Кременчук)

У статті на основі свідчень сучасників подій описано воєнне повсякдення міста Кременчука у 1941-1943 роках. Численні свідчення мешканців щодо життя в окупованому місті публікувала газета міської управи «Дніпрова хвиля», редактором якої з жовтня 1941 по березень 1942 рр. був Михайло Щепанський. У цей драматичний період у житті кременчуківців видання активно пропагувало просвітницькі матеріали. Дописи самих читачів надають часопису особливого колориту, підкреслюють затребуваність національно-просвітницької тематики і представляють собою різнопланове джерело мікроісторичного спрямування.

Ключові слова: Кременчук, «Дніпрова хвиля», Михайло Щепанський, повсякдення, мікроісторія, національно-культурне життя.

У період німецько-радянської війни 1941-1945 рр. Україна була окупована нацистською Німеччиною. Об'єктивно підлягали змінам стандарти життя. Цікавим виявляється дослідження особливостей суспільно-культурного життя мешканців придніпровського міста Кременчука, продиктованих зміною політичного режиму радянського на нацистський впродовж 1941-1943 рр. Воєнне лихоліття кардинально скорегувало життя мешканців Кременчука у 1941-1943 рр. Історики і краєзнавці-аматори приділяли увагу дослідженню питань, що зачіпали Кременчук, Кременчуччину в період Другої світової війни [1-7]. У довоєнні роки радянська влада наклала табу на будь-які прояви національно-освітнього життя у місті. Початковий період німецького окупаційного режиму був позначений певною лібералізацією суспільно-політичного життя у Кременчуці. Подібну трансформацію яскраво засвідчували шпальти міської газети «Дніпрова хвиля», головним редактором якої був провідник націоналістичного підпілля Кременчука Михайло Щепанський, який і визначав редакційну політику. Міська

управа і започаткувала видання Кременчуцького округового часопису «Дніпрова хвиля» 28 жовтня 1941 р. Вона ж і призначила Михайла Щепанського її головним редактором.

Спрагле за українським словом, духовними національними надбаннями суспільство потребувало повернення до власних витоків. На сторінках часопису публікувались матеріали з історії України, зокрема, на заборонені радянським режимом теми: політичні репресії, Голодомор 1932-33 рр., національно-визвольні змагання. Михайло Щепанський й очолив мережу націоналістичного підпілля, зорганізованого за участі полковника Василя Кука. Полковник Василь Кук при особистій зустрічі з авторкою (Івано-Франківськ, 1994 р.) переповів власні враження від Кременчука, куди він прибув, як очільник Східної похідної групи для організації націоналістичного підпілля. Йому запам'ятався дещо кумедний випадок із директором Кременчуцької харчосмакової фабрики. Підпільники звернулись до керівника фабрики з проханням «підкинути» підпільникам хоча б пару мішків харчів. На що той відповів: «Пару мішків не зможу, а вантажівку – так!» І Кременчуцьке націоналістичне підпілля у такий спосіб було забезпечене харчами. Доволі оригінальною формою висвітлення повсякденного життя міста були дописи самих містян, які ставали авторами, оповідачами, переповідачами поточної ситуації, хроністами власної історії. Аналіз історичного буття через свідомість окремого індивіда стає інструментом мікроісторичного пізнання, суб'єктивного відображення реальності. Мікроісторичний підхід дає змогу розкрити характерні риси суспільної свідомості шляхом поєднання багатьох конкретних випадків індивідуальної свідомості.

Фундатори антропологічного дослідження історичного процесу французи Марк Блок і Люсьєн Лефевр закликали істориків пізнати епоху відчуттями її героїв, які жили, творили, насолоджувалися, страждали. Саме це вони мали на увазі, відстоюючи нову історичну науку – «науку про людину». Люсьєн Февр наголошував: «Історія – наука про людину, не будемо забувати про це. Наука про безперестанні зміни людських суспільств, про їх постійні і невідворотні пристосування до нових умов існування – матеріальних, політичних, моральних, релігійних, інтелектуальних» [8, с. 36]. Відомо, що історію окрім фактів, дат, територій, держав тощо «населяють» ще герої з характерами, способом мислення, почуттями, на які нашаровуються перепетії історичних епох. Війна, увірвавшись у міста, села, домівки людей вихором шекспірівських пристрастей залишала позначки на людських долях. Пізнати, відчуті переповнену стражданнями, виром людських почуттів воєнну мікроісторію певною мірою доповнює локальна інформація місцевої преси. Газета «Дніпрова хвиля» є оригінальним інформативним джерелом

історичного повсякдення воєнного Кременчука. Видання виходило накладом від 10 000 до 19 000 примірників упродовж майже двох років, починаючи з жовтня 1941 р. Відповідальними редакторами були спочатку Михайло Щепанський, а з квітня 1942 р. – В. Тарасів. Газета з'являлась друком спочатку тричі, а згодом двічі на тиждень, на чотирьох, пізніше на двох шпальтах, форматом 30*40 см, за тогочасною ціною – 50 коп. Перші шпальти газети мали ідеологічне забарвлення і присвячувались пропаганді «нового порядку», який нацистський режим запровадив на окупованій території. У матеріалах газети йшлося про фронтові перемоги німецької армії, друкувалися вісті з «головної квартири фюрера», статті німецьких офіцерів про визвольну місію, яку вони несли українському народові.

Приголомшливим для пересічного громадянина стали газетні публікації тематика яких розвінчувала політику радянської держави – розкуркулення, примусова колективізація, Голодомор 1932-1933 рр. Зокрема, читач П. М'якушка у нарисі «Село над Дніпром» так згадував лихоліття Голодомору: «1932 рік, осінь. Суцільна колективізація в повному розпалі. Дні і ночі рипіли вози, до зернини вивозили з села хліб, рікою жалю пливли над селом скарги-голосіння, зойки, лунали прокляття. Силою примушували йти до колгоспу. Надійшов 1933 рік... цілі села вимирали з голоду... 1934 рік. Де колись жило і буяло життя, – одні руїни, в яких сичі звили собі гнізда» [9].

«Дніпрова хвиля» передруковувала аналітичні статті з інших видань, зокрема, «Уярмлена мова» Т. Шевчука і В. Нечая із часопису «Нова Україна» [10]. Матеріал П. Смотрицького «Про бій під Крутами» був присвячений 24-тим роковинам героїчних подій Української революції. Полеглим учасникам бою присвятив вірш Іван Дніпровий [11].

Можливо, найяскравішою сторінкою духовного життя кременчукців, окрім виходу часопису, була діяльність міського театру імені Івана Тобілевича. На театральній сцені ставили класичні українські п'єси: «Сватання на Гончарівці», «За двома зайцями», «Безталанна», «Суєта» тощо. На Різдво організовувалися вечорниці, в яких брала участь хорова капела імені Миколи Лисенка [11]. Газета ставала останньою надією для кременчуківців у пошуках зниклих безвісті рідних і близьких. На сторінках видання публікувались оголошення про пошук рідних, зв'язок з якими було втрачено у вирі війни. На шпальтах газети у рубриці «Розшукую своїх рідних» публікувались звернення такого плану: «Розшукую своїх синів: Семка Павла Васильовича, народження 1920 р., який останній час перебував у м. Смоленську, та Семка Андрія Васильовича, народження 1924 р., який 21 червня 1941 року вибув із Кременчука в напрямку до м. Архангельська. Хто знає їх місце

перебування, прошу сповістити на адресу: м. Кременчук, вул. Чкалова, 59, кв. 2. Катерина Іванівна» [10]. Газета доносила до мешканців міста інформацію про демографічну картину і соціальний склад населення. Так, у газеті повідомлялось, що на 6 червня 1942 р. у Кременчуці мешкало 31 818 особи, зокрема, українців – 29 337, росіян – 1 818, німців – 100, інших – 563 [12].

Окремі повідомлення стосувались побутових проблем містян. Зокрема, редакція попереджала мешканців міста про очуківану повінь: «За передбаченнями дослідників, найвищий рівень води буде 29 квітня і буде дорівнювати 5,8 м». Співробітники редакції публікували матеріали, в яких наводилась інформація про ціни на продовольство: пшеничне борошно – 12 руб, гречка – 10, сіль – 10, свинина – 35, яловичина – 25, молоко – 1л/12 руб., картопля – 4, яйця – 1 дес. – 25 (ціни за 1 кг) [13]. У газетні регулярно публікувались матеріали пропагандистського спрямування, зокрема, населення інформувалось про «визвольну місію» німецької армії від «радянського ярма». На сторінках газети подавалась зведена інформація про релігійне життя на Полтавщині: «Кількість українських автокефальних церков на Полтавщині зросла останнім часом до 61. Всі вони відремонтовані і священники проводять у них службу українською мовою. До Полтавської Єпархіальної Ради Українських Православних церков часто поступають заяви, щоб надіслали священника. Все це свідчить про великий потяг народу до релігії» [14]. У переддень значущих релігійних свят, як то Різдво і Великдень, газетні сторінки рясніли редакційними статтями духовного змісту: «Христос воскрес – воістину воскрес!», «Спогади про Великдень» [13]; «Різдвяні святкування» [15].

Просвітницька тематика «Дніпрові хвилі» висвітлювала стан початкової освіти на Кременчуччині, діяльність фельдшерсько-акушерської школи, функціонування початкової сільськогосподарської школи. Повідомлялось про відкриття міської бібліотеки і читальні, книгозбірні яких «містили найкращі твори українських, російських і західно-європейських письменників» [16]. З'являлись на сторінках газети критичні огляди постановок місцевого театру.

Огляд шкільного життя у регіоні знаходив зацікавлене відображення на сторінках газети. У редакційній статті повідомлялось про конференцію учителів початкових класів на початку навчального року. Публікуючи звіт про роботу педагогічної конференції, автор статті розповідав, що зібрання педагогів відкрила хорова капела імені Миколи Лисенка, яка виконала українські народні пісні, зокрема, «Заграй, Кобзарю». Завідувач міським відділом освіти п. Швидь окреслив напрями розвитку українського шкільництва і завдання, які стояли перед

шкільними колективами. Представник окупаційної адміністрації Зондер Фірер виголосив промову «Німецьке шкільництво та система виховання німецької молоді», в якій пропагував принципи і зміст навчального-виховного процесу у Третньому Райху [17].

На сторінках «Дніпрової хвилі» знайшла відображення трагедія радянських військ, що входили до складу Південно-Західного фронту. Оточення і знищення тисяч бійців, серед яких значної кількості українців, не могли не викликати жалю і співчуття у місцевого населення. Полонені радянські вояки, які були розміщені у концтаборі в Кременчуці, відчували гостру потребу в речах першої необхідності: продовольстві, взутті, теплому одязі. За цих оставин газета опублікувала «Відозву до населення м. Кременчука», в якій закликала мешканців міста допомогти полоненим одягом, білизною, взуттям [17]. На потреби шпиталю хворих полонених українців 25 грудня 1941 р. було передано 6 324 руб., які зібрано на концерті, організованого німецьким військовим командуванням для українського населення [15]. Не залишалось осторонь драматичного становища полонених і націоналістичне підпілля, що діяло у місті. Підпільники оформлювали полоненим фальшиві документи, і у такий спосіб, рятували сотні вояків від небезпек табірної життя. Проблема вивезення української молоді на роботу до Німеччини також знайшла відображення на шпальтах «Дніпрової хвилі». Газета публікувала заклики німецького керівництва для проведення трудових наборів. Агітаційні матеріали рясніли закликами: «Їдьте до прекрасної Німеччини. Тисячі українських чоловіків і жінок віддають свої сили на роботах в сільському господарстві і на фабриках Німеччини. А ти? Забезпечуй і ти майбутнє України працею в Німеччині. Зголошуйся одразу на біржу праці – Херсонська, 49» [18]. Листи українських «остарбайтерів» з Німеччини додому, що їх друкувала газета, важко назвати об'єктивними, оскільки їх основним призначенням була агітація з метою мобілізації робочої сили на роботи до Райху. Газета була органом Кременчуцької міської управи, тому регулярно публікувала відозви до населення, зокрема, такі, що стосувалися благоустрою міста. Так, газета оприлюднила постанови міської управи щодо прибирання вулиць у зимовий період: «Всім домовласникам, орендарям кременчуцьких будинків, підприємствам, установам, керівникам будинків і іншим – змитати сніг та посипати піском або попелом тротуари до 8 ранку» [10]. Щодо змісту інших наказів міської управи і німецького командування, варто зазначити їх головний лейтмотив – заборона і жорстке покарання за будь-яке порушення розпоряджень окупаційної влади. Аналіз тексту опублікованих у пресі розпоряджень свідчить, що усі сфери людської діяльності перебували під тотальним контролем окупантів. Зокрема,

власникам корів наказувалось «здавати все молоко на молочні пункти. Мінімум здачі 720 л з однієї корови. Хто злісно не буде виконувати цього розпорядження: в перший раз – попередження, в другий раз за невиконання молокоздачі – відбиратимуть корову» [16].

Навесні 1942 р. націоналістичне підпілля у місті зазнало втрат, відбулися арешти членів ОУН-Б. Хвиля арештів зачепила працівників краєзнавчого музею, редакції «Дніпрової хвилі», учителів шкіл, окремих співробітників міської управи. У зведенні №183 від 20.03.1942 р. заступник начальника поліції безпеки повідомляв: «8 березня 1942 року була арештована група прихильників Бандери в Кременчуці» [4, с. 287]. Головний редактор «Дніпрової хвилі» Михайло Щепанський був заарештований і розстріляний. Разом із ним були арештовані його найближчі помічники, кореспонденти газети – О. Єфименко, О. Стодоля, П. Воронов, О. Тихий, В. Мостенко, Т. Сапенко, Ф. Бабій, П. Кохнівський та інші [6, с. 276]. Після погрому редакції, новим шеф-редактором часопису став В. Тарасів. З цього часу матеріали видання вже не торкалися просвітницької тематики, а подавали лише фронтові зведення, розпорядження міської управи і публікували уривки «Майн кампф» А. Гітлера [4, с. 297]. Беззаперечно, у період німецької окупації «Дніпрова хвиля» виконувала інформаційну і просвітницьку місію у Кременчуці. Матеріали видання відображають виразну спрямованість редакції на інформування населення щодо розпоряджень і вимог окупаційної влади, допомогу в пристосуванні до нових порядків і задоволенні елементарних культурно-освітніх запитів, як от початкова, сільськогосподарська і фельдшерсько-акушерська освіта, театр, церква. Часопис також зачіпав «важкі теми» радянської дійсності: розкуркулення, політичні репресії, Голодомор 1932-1933 рр., які забороняла оприлюднювати комуністична цензура.

Отже, для пересічного мешканця воєнне повсякдення засвідчило встановлення засад нацистського політичного режиму Третього Райху і за певних умов ліберального. «Новий порядок» виключав опір своєму становленню. У противному разі – жорстоке покарання. Як це у випадку з націоналістичним підпіллям на чолі із Щепанським [19, с. 224], яке було розгромлене у березні 1942 року. Нацистський режим, подібно радянському, приділяв значну увагу пропаганді засад «нового порядку», ставлячи за мету сформувати у такий спосіб власну соціальну підтримку. Зокрема значна частка інформаційного матеріалу у «Дніпровій хвилі» займала пропаганда ідеалів націонал-соціалізму, возвеличення А. Гітлера й непероможності німецьких військ і їх визвольна місія у боротьбі з «большевістським» режимом. Мешканці Кременчука на сторінках газети чи не вперше познайомилися з об'єктивною оцінкою злочинів, скоєних

радянською владою. Навіть мінімальна національно орієнтована тематика на сторінках газети «Дніпрова хвиля» сприяла формуванню національно-патріотичних почуттів, підтримувала віру населення у відродження Української державності.

Джерела і література:

1. Олександр Осташко та ін. Нариси історії Кременчука. (Кременчук: Берізка, 1995), 187 с.
2. Полтавщина у Великій вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945. Збірник документів і матеріалів. (Київ: Наукова думка, 1977), 272 с.
3. Сергій Фарина, Національно-культурне життя на Кременчуччині в роки гітлерівської окупації(1941-1945 рр.). Науково-теоретична конференція до 50-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників. (Кременчук: Меморіал), 1

УДК 94(477.8) «1941/1944»

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ТЕРЕНАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1941-1944 РР.

**Олександр Осипенко
(м. Одеса)**

Встановлено що одним із важливих заходів румунської адміністрації у напрямку ідеологічного забезпечення своєї присутності й функціонування влади на теренах Південно-Західної України стала політика, спрямована на підтримку Православної церкви, освіти та культури у цілому в окупованих територіях.

Для досягнення поставленої мети було утворено «Румунську православну місію в «Трансністрії». Одним із першочергових завдань для нової влади постало відновлення функціонування початкової та середньої освіти. Значна увага приділялася організації різноманітних гуртків художньої самодіяльності та естетичному вихованню дітей. Визначено що одним з осередків організації відпочинку місцевого населення стали румунські культурні гуртки, які були відчинені як у повітових центрах, так і в селах «Трансністрії». Незважаючи на значні успіхи в налагодженні культурно-просвітницької роботи в сільській місцевості зазначених земель. Проте всі ці заходи використовувалися адміністрацією «Трансністрії» в першу чергу на планомірну та примусову румунізацію місцевого, в переважній більшості сільського населення.

Ключові слова: Трансністрія, окупація, культура, релігія, освіта, румунізація.

Переосмислення багатьох ключових проблем вітчизняної історії, зокрема періоду Другої світової війни, та окупації залишається однією з найбільш гострих та дискусійних в українському суспільстві тем. Однією